

MAŁGORZATA GÓRSKA

POLSKIE I ŁACIŃSKIE SPÓJNIKI PRZYCZYNOWE

Niejednokrotnie zwracano już uwagę na fakt, że ogólnie przyjmowany podział zdań złożonych na parataktyczne i hipotaktyczne jest nieostry i niekiedy granica między pewnymi typami zdań jest płynna. Trudności nastęrczać może na przykład odróżnienie zdań wynikowych i skutkowych, a także przeciwstawnych i przyzwolonych¹. I chociaż dostrzeżono wiele różnic zarówno logiczno-semantycznych, jak i formalnych między zdaniami parataktycznymi a hipotaktycznymi, to jednak nie sposób przyporządkować jednych cech drugim cechom, a co za tym idzie – nie sposób jednoznacznie odgraniczyć parataksy od hipotaksy². W związku z tym niektórzy badacze postulują skoncentrowanie się na wykrywaniu różnic formalnych między tymi dwoma typami połączeń, jako że stoją na stanowisku, iż „opozycja „parataksa–hipotaksa” ma charakter ściśle językowy i nie znajduje dokładnych odpowiedników ani w rzeczywistości, ani w logice, do których w gruncie rzeczy odwołują się wszystkie koncepcje semantyczne”³. Słuszność takiego stanowiska zdaje się potwierdzać chociażby porównanie polskich i łacińskich zdań przyczynowych. Mogą one być zarówno spójnikowe, jak i bezspójnikowe:

Dr MAŁGORZATA GÓRSKA – adiunkt Katedry Filologii Klasycznej (Łacińskiej) Instytutu Filologii Klasycznej KUL; adres do korespondencji: Instytut Filologii Klasycznej KUL, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: gorska@kul.lublin.pl

¹ O tej ostatniej parze zdań w języku polskim zob. Pisarkowa (1974).

² Zagadnieniom tym poświęcony jest np. artykuł L. Bednarczuka (1982-1983), gdzie można znaleźć dalszą literaturę.

³ Bednarczuk (1982-1983: 31); zob. też Bednarczuk (1964).

1. Wzdrygnął się sędzia; poznał Gerwazego hasło⁴.
2. Odszedł, ponieważ się obraził⁵.
3. Na pokład nie można wyjść, bo leje⁶.
4. Rodzina wnet otoczyła starego wodza, nikt bowiem nie wątpił, że niebezpieczeństwo przede wszystkim nad nim zawisło⁷.
5. Ego malo mihi vitrea (scil. vasa), certe non olunt.
6. In conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur [...], omnes enim colles ac loca superiora [...] ab exercitu tenebantur.
7. Haecui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium⁸.

Relacja semantyczna we wszystkich tych zdaniach jest taka sama, to znaczy przyczynowa, jednak, o ile wszystkie zdania polskie, w tym również te połączone bezspójnikowo, jak w przykładzie 1, uznawane są za hipotaktyczne, o tyle zdania łacińskie nie są już klasyfikowane tak jednorodnie. Zdania połączone asyndetycznie (przykład 5), traktowane są jako parataktyczne, natomiast wśród zdań spójnikowych jedno są klasyfikowane jako parataktyczne (przykład 6), inne natomiast jako hipotaktyczne (przykład 7). Ponieważ, jak już wspomniano, zależność treściowa między tymi zdaniami jest taka sama, kryterium takiego podziału zdań łacińskich jest ściśle formalne. Sprowadza się ono do tego, że za zdania przyczynowe podrzędne uznawane są te zdania, które wykazują gramatyczne cechy podrzędności, mianowicie występowanie w nich orzeczenia w koniunktywie, wywołanym tzw. rządem⁹ hipotaktycznego spójnika przyczynowego, określanego jako *cum causale*. Jednak formalne użycie koniunktywu nie jest kryterium, które może być zastosowane do wszystkich hipotaktycznych zdań przyczynowych, ponieważ w łacinie jako hipotaktyczne traktowane są również zdania rozpoczynające się od spójników *quia*, *quod* i *quoniam*, które mają orzeczenie w indykatywie tak, jak zdania parataktyczne.

Z drugiej strony współrzędne łacińskie spójniki przyczynowe takie, jak *nam*, *namque*, *enim*, *etenim*, nie spełniają formalnych kryteriów¹⁰ stawianych spójnikom parataktycznym. Należą do nich bowiem m.in. przestawność łączonych zdań oraz

⁴ Przykład cytowany za *Encyklopedią języka polskiego* (1994: 399, s.v. *Zdanie podrzędne okolicznikowe*).

⁵ Przykład cytowany za *Słownikiem języka polskiego* (1988).

⁶ Przykład cytowany za *Słownikiem języka polskiego* (1958-1969).

⁷ Przykład cytowany za: Klemensiewicz (1961: 93).

⁸ Przykłady łacińskie za: Safarewicz (1950: 138-139).

⁹ Zob. Safarewicz (1950: 170-171).

¹⁰ Zob. Bednarczuk (1967: 5), a także Bednarczuk (1982-83: 30-34).

to, że mogą one łączyć wyrazy¹¹. Powstaje zatem pytanie, na jakiej podstawie wymienione łacińskie spójniki zostały uznane za parataktyczne. Odpowiedzi na nie udziela J. Safarewicz, stwierdzając, że to, iż zdanie przyłączone za pomocą jednego z tych spójników nie może pojawić się przed zdaniem, z którym jest związane relacją przyczynowości, świadczy o tym, że Rzymianie traktowali te zdania jako niezależne, nie zaś jako podrzędne¹². Zatem, zdaniem Safarewicza, o parataktycznym charakterze tychże zdań świadczy właśnie niemożność (niedopuszczalność) ich przestawiania. Stoi to wprawdzie w sprzeczności z jedną z podstawowych cech, przypisywanych spójnikom parataktycznym, jednak jest kryterium, za pomocą którego rzeczywiście można oddzielić łacińskie zdania przyczynowe parataktyczne od hipotaktycznych, gdyż w wypadku tych ostatnich takie ograniczenia co do szyku nie występują.

Jeśli natomiast chodzi o polskie spójniki przyczynowe, które, jak wiadomo, bez wyjątku traktowane są jako hipotaktyczne, to godny uwagi wydaje się fakt, że, podobnie jak spójniki łacińskie można je również podzielić na dwie grupy ze względu na to, czy możliwa jest inwersja łączonych przez nie zdań czy też nie. I tak na przykład nie zachodzą ograniczenia co do kolejności zdań powiązanych za pomocą spójników *ponieważ*, *dlatego że*, *jako że*, dla porównania zdanie 2. może mieć także szyk: *Ponieważ się obraził, odszedł*. Tego typu przestawienie niemożliwe jest natomiast w przypadku zdań połączonych takimi spójnikami, jak na przykład *albowiem*, *bo* i *bowiem*, i tak zdanie 3. nie może pojawić się w formie: **Bo leje, na przykład nie można wyjść*¹³.

Interesujące w tym kontekście wydaje się to, że łacińskie spójniki współrzędne przyczynowe przez autorów gramatyk łacińskich zgodnie tłumaczone są za pomocą polskich spójników *albowiem*, *bowiem* i *bo*, ale nigdy na przykład za pomocą spójnika *ponieważ*, który zarezerwowany jest jako odpowiednik łacińskich spójników przyczynowych hipotaktycznych. Wprawdzie twierdzenie, że w związku z tym te polskie spójniki, analogicznie do łacińskich można uznać za parataktyczne, jest z pewnością zbyt daleko idące, jednak zasygnalizowana tutaj jedynie różnica między spójnikami przyczynowymi zasługuje, jak się wydaje, na dokładniejsze zbadanie. Między tymi spójnikami nie występują bowiem różnice treściowe, tylko różnica formalna, a właśnie wykrywanie różnic formalnych między spójnikami być może przyczyni się do rozwiązania trudności, jakie nadal stwarza odróżnienie połączeń parataktycznych od hipotaktycznych.

¹¹ W takim ujęciu również spójniki wynikowe nie mogą być uznane za parataktyczne, choć tak właśnie klasyfikują je nie tylko łacińskie, ale również polskie gramatyki.

¹² Zob. Safarewicz (1950: 209).

¹³ Zob. *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (1984: 288).

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczuk L., Polskie spójniki parataktyczne, Wrocław 1967, PKJ nr 13.
- Bednarczuk L., Parataksa a hipotaksa, „Roczniki Humanistyczne” 30-31(1982-1983), z. 6, s.27-34.
- Bednarczuk L., Zagadnienie formalnej klasyfikacji spójników, „Lingua Posnaniensis” 10(1964), s. 79-90.
- Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1994.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego, t.I: Składnia, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984.
- Klemensiewicz Z., Zarys składni polskiej, Warszawa 1961³.
- Pisarkowa K., O stosunkach między parataksą a hipotaksą, JP 54(1974), s. 81-94.
- Safarewicz J., Gramatyka historyczna języka łacińskiego, cz. II: Składnia, Warszawa 1950.
- Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
- Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa 1988.

POLISH AND LATIN CAUSAL CONJUNCTIONS

Summary

The aim of the present article is to point to certain similarities and certain differences occurring between Latin and Polish causal conjunctions that may show the relations that there are between the parataxis and the hypotaxis in a little different light. The difference between Latin and Polish causal conjunctions consists in the fact that all Polish ones are hypotactic, whereas in Latin, besides hypotactic also such causal conjunctions occur that are considered as paratactic. On the other hand, the similarity consists in the fact that both in Latin and in Polish there are causal conjunctions connecting clauses, that may be used in whichever order, as well as ones that, when they occur along with a causal clause, have to appear in the second place. Since in Latin such a difference occurs exactly between paratactic and hypotactic conjunctions, maybe the limitations as to the order, or a lack of them, could be used as a criterion that can be useful for distinguishing paratactic causal clauses from hypotactic ones.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: składnia, hipotaksa, parataksa, spójniki parataktyczne, spójniki przyczynowe.

Key words: syntax, hypotaxis, parataxis, paratactic conjunctions, causal conjunctions.